

Patryk Topolski

- ▶ Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
- ▶ e-mail: p.topolski@uwb.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-2178-2094

Monika Winckiewicz

- ▶ Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
- ▶ e-mail: m.winckiewicz@uwb.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-5726-1787

DOI: 10.15290/mhi.2024.23.02.19

**ZBRODNICZE NAZISTOWSKIE EKSPERYMENTY MEDYCZNE
A MIĘDZYNARODOWE PRAWO PUBLICZNE****Abstrakt**

Czasy nazistowskich eksperymentów medycznych przypadają na okres II wojny światowej – lata od 1939 do 1945 – i objęły one obozy koncentracyjne i zagłady tworzone i prowadzone w całej okupowanej Europie. Nazistowskie eksperymenty medyczne odcisnęły piętno na ludziach różnej narodowości, jednakże ich ofiarami były przede wszystkim osoby pochodzenia żydowskiego, Polacy oraz Romowie. Zbrodnicze eksperymenty były również praktykowane na osobach niepełnosprawnych, osobach o orientacji homoseksualnej, świadkach Jehowy oraz więźniach politycznych i jeńcach wojennych. Zbrodnicze eksperymenty medyczne wykonywane były głównie w niemieckich obozach koncentracyjnych, to jest Auschwitz-Birkenau, Dachu, Konzentrationslager (KL) Ravensbruck, Sachsenhausen, Kulmhof oraz Majdanku, co pozwoliło na ich ukrycie przed społecznością międzynarodową. Odpowiedzią na nazistowskie zbrodnicze eksperymenty medyczne był „proces lekarzy”, który toczył się w latach 1946–1947 przed Amerykańskim Trybunałem Wojskowym numer 1 w Norymberdze.

Celem artykułu była analiza i zbadanie, jaki wpływ na kształt prawa międzynarodowego miały nazistowskie eksperymenty medyczne. Dla zrealizowania celu niniejszego artykułu zasadne było wykorzystanie kilku metod badawczych. W najszerszym zakresie została wykorzystana metoda formalno-dogmatyczna, w myśl której przeanalizowane zostały międzynarodowe akty prawne regulujące zasady przeprowadzania eksperymentów medycznych na ludziach, w szczególności te uchwalone po II wojnie światowej. Wskazana metoda została uzupełniona badaniami literatury przedmiotu oraz poglądami doktryny. Drugą metodą wykorzystaną w artykule jest studium przypadku, polegająca na analizie przebiegu procesów norymberskich.

Słowa kluczowe: nazistowskie eksperymenty medyczne, II Wojna Światowa, proces norymberski, prawo międzynarodowe

CRIMINAL NAZI MEDICAL EXPERIMENTS AND THE PUBLIC INTERNATIONAL LAW

Abstract

The Nazi medical experiments were carried out during World War II – the years 1939 to 1945 and they were connected with establishing and administering concentration and extermination camps throughout the occupied Europe. Nazi medical experiments left their mark on people of various nationalities; however, their victims were primarily Jewish, Polish and Romani. Criminal experiments were also practiced on disabled people, homosexuals, Jehovah's Witnesses and political prisoners and prisoners of the war. Criminal medical experiments were performed mainly in the German concentration camps, i.e. in Auschwitz-Birkenau, Dachau, Ravensbruck, Sachsenhausen, Kulmhof and Majdanek, which helped to hide them from the international community. The response to Nazi criminal medical experiments was the "trial of doctors" that took place from 1946 to 1947 at the US Military Tribunal No. 1 in Nuremberg.

The purpose of this article was to analyze and examine what impact Nazi medical experiments had on the shape of the international law. To achieve the purpose of this article, it was reasonable to use several research methods. To the fullest extent, the formal-dogmatic method was used, in which the international legal acts regulating the principles of medical experiments on human beings, especially those enacted after World War II, were analyzed. The indicated method was supplemented by a study of the literature on the subject and the views of the doctrine. The second method used in the article is a case study, consisting of an analysis of the course of the Nuremberg trials.

Key words: Nazi medical experiments, World War II, Nuremberg trial, international law

1. Wstęp

Postęp i rozwój w naukach medycznych zdaje się niemożliwy do osiągnięcia bez eksperymentów medycznych, które obecnie można rozumieć jako odkrywanie i wypróbowywanie nowych substancji leczniczych, terapii leczniczych oraz czynności medycznych. Niektóre z nich mają na celu poszerzenie wiedzy medycznej (eksperymenty medyczne badawcze), inne zaś służyć mają poprawie stanu zdrowia osoby chorej (eksperymenty lecznicze).

Jednakże termin „eksperymenty medyczne na ludziach” nierzadko przywołuje na myśl bezprawne i nieuzasadnione praktyki doświadczalne, przeprowadzane na więźniach obozów koncentracyjnych wbrew ich woli, które na kartach historii zapisały się jako „zbrodnicze eksperymenty nazistowskie”.

Czasy nazistowskich eksperymentów medycznych przypadają na okres II wojny światowej, lata 1939–1945, i objęły one obozy koncentracyjne i zagłady tworzone i prowadzone w całej okupowanej Europie. Nazistowskie eksperymenty medyczne odcisnęły piętno na ludziach różnej narodowości, jednakże ich ofiarami były przede wszystkim osoby pochodzenia żydowskiego, Polacy oraz Romowie. Zbrodnicze eksperymenty były również praktykowane na osobach niepełnosprawnych, osobach o orientacji homoseksualnej, świadkach Jehowy oraz więźniach politycznych i jeńcach wojennych.

Warto zasygnalizować, że w okresie przypadającym na przeprowadzanie nazistowskich eksperymentów medycznych oraz w czasach bezpośrednio poprzedzających te praktyki nie istniały żadne międzynarodowe, wiążące regulacje normujące zasady przeprowadzania doświadczeń na ludziach. Ówczesni badacze kierowali się głównie zwyczajami uznawanymi w środowisku medycznym, ściśle związanymi z zasadami moralnymi oraz standardami ich etyki zawodowej. Wyróżnić należy chociażby konieczność złożenia przez lekarzy tak zwanej przysięgi Hipokratesa (lub też innej, analogicznej przysięgi lekarskiej), którą w ramach tego zawodu składano już od czasów starożytnych¹.

¹ Zob. M. Hamankiewicz, *Przyrzeczenie lekarskie jako preambuła do Kodeksu etyki lekarskiej*, „Medyczna Wokanda” 2016, nr 8, s. 25.

Istniały jedynie pewne przepisy właściwe dla poszczególnych krajów – wskazać można na opublikowaną już w 1803 roku *Etykę lekarską* (eng. *Medical Ethics*)², stworzoną przez brytyjskiego lekarza Thomasa Percivala, *Zasady etyki medycznej* (eng. *The Code of Medical Ethics*) z 1847 roku³, uchwalone przez Amerykańskie Towarzystwo Lekarskie rozporządzenie z 1900 roku⁴, obowiązujące na terenie Prus, nieco późniejsze Pismo okólne Ministerstwa Zdrowia Rzeszy Niemieckiej, zawierające wytyczne dotyczące nowych terapii i eksperymentów na ludziach wydane przez Rząd Rzeszy w 1931 roku⁵. W niektórych krajach obowiązywały również Kodeksy Etyki Lekarskiej, z których można było wyprowadzić pewne reguły wykonywania zawodu lekarza⁶. Wymienione akty wprowadzały lokalne zasady etyczne, regulując tym samym w dość szczątkowy sposób kwestie praw uczestnika eksperymentu, w tym tak fundamentalną obecnie instytucję świadomej zgody.

Celem artykułu jest zbadanie, jaki wpływ na kształt prawa międzynarodowego miały nazistowskie eksperymenty medyczne. W ramach niniejszego celu mieści się:

- ² Zob. S. Patuzzo, G. Goracci, R. Ciliberti, *Thomas Percival. Discussing the Foundation of Medical Ethics*, „Acta Biomed” 2018, no. 89(3), s. 343–348, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6502118> (dostęp: 28.06.2024).
- ³ Zob. F.A. Riddick Jr, *The Code of Medical Ethics of the American Medical Association*, „Ochsner Journal” 2003, vol. 5, no. 2, s. 6–10. Kodeks jest dostępny na stronie internetowej Amerykańskiego Towarzystwa Lekarskiego: https://www.ama-assn.org/sites/ama-assn.org/files/corp/media-browser/public/ethics/1847code_0.pdf (dostęp: 28.06.2024).
- ⁴ Rozporządzenie ministra ds. religijnych, edukacyjnych i medycznych z 1900 roku. W doktrynie zauważa się, że rozporządzenie to formułowało jedno z pierwszych szczegółowych przepisów obejmujących kwestie badań nieterapeutycznych na terenie Europy. Zob. J. Vollmann, R. Winau, *Informed Consent in Human Experimentation before the Nuremberg Code*, „BMJ” 1996, vol. 313, no. 7070, s. 1445, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2352998/?page=1#> (dostęp: 28.06.2024); J. Vollmann, R. Winau, *The Prussian Regulation of 1900: Early Ethical Standards for Human Experimentation in Germany*, „IRB: Ethics & Human Research” 1996, vol. 8, no. 4, s. 9–11, <https://www.jstor.org/stable/3564006> (dostęp: 28.06.2024).
- ⁵ Zob. B. Krzyżewska, *Kodeks Norymberski a autonomia jednostki*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2016, vol. 14, nr 3, s. 174; zob. tekst wytycznych przetłóżony na język angielski, [w:] W.T. Reich (red.), *Encyklopedia bioetyki*, https://artnsience.us/Med_Ethics/reichsrund-schreiben_1931.pdf (dostęp: 28.06.2024).
- ⁶ Przykładem może być polski Kodeks etyki lekarskiej, zwany *Zbiorem zasad deontologii lekarskiej*, ogłoszony w Dzienniku Urzędowym Izby Lekarskiej w 1935 roku, a następnie wydany rok później jako Kodeks lekarski. Zob. <https://nil.org.pl/dokumenty/kodeks-etyki-lekarskiej> (dostęp: 28.06.2024).

zidentyfikowanie, jakie zasady i prawa człowieka oraz uczestnika eksperymentów medycznych były łamane w latach 1939–1945, ocena najważniejszych standardów ochrony praw człowieka i praw pacjenta stanowiących odpowiedź na eksperymenty medyczne realizowane w nazistowskich obozach koncentracyjnych oraz to, jaki jest ich aktualny kształt.

Dla zrealizowania celu niniejszego artykułu zasadne będzie wykorzystanie kilku metod badawczych. W najszerszym zakresie zostanie wykorzystana metoda formalno-dogmatyczna, w ramach której przeanalizowane zostaną międzynarodowe akty prawne regulujące zasady przeprowadzania eksperymentów medycznych na ludziach, w szczególności te uchwalone po II wojnie światowej. Wskazana metoda zostanie uzupełniona badaniami literatury przedmiotu oraz poglądami doktryny. Drugą metodą wykorzystaną w artykule jest studium przypadku, polegająca na analizie przebiegu procesów norymberskich. Tak dobrane metody badawcze umożliwią podjęcie próby sformułowania wniosków *de lege lata* oraz wniosków *de lege ferenda*.

2. Eksperymenty medyczne w latach 1939–1945

Polityka i prawo hitlerowskich Niemiec do tej pory są szeroko krytykowane za ich antydemokratyczny charakter, zbrodniczy wydźwięk i antyhumanitaryzm⁷, wybrzmiewające między innymi w sposobie przeprowadzania eksperymentów medycznych. Jak już zostało nadmienione we wstępie, nazistowskie eksperymenty medyczne przeprowadzano w obozach koncentracyjnych i obozach zagłady na terytorium całej okupowanej Europy. Jednakże te okryte największą niesławą miały miejsce w obozach koncentracyjnych w Auschwitz-Birkenau, Dachau, Ravensbrück, a także Buchenwald oraz Sachsenhausen.

W Auschwitz-Birkenau przeprowadzano farmakologiczne eksperymenty medyczne, które odbywały się na zlecenie firm farmaceutycznych oraz zgodnie z ich zaleceniami. Praktykę tą najprawdopodobniej rozpoczął Helmuth Vetter, jednakże poza nim badania na więźniach prowadził także Friedrich Karl Entress. Doświadczenia dokonywane wbrew woli ich uczestników przez pierwszego z lekarzy polegały na stosowaniu leków mających

⁷ Zob. M. Majewski, *Polscy uczeni prawnicy międzywojenni o ustroju i prawie Trzeciej Rzeszy*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. XV, z. 2, s. 92.

zastosowanie w leczeniu rzeżączki, zapalenia płuc i zapalenia opon mózgowych (eleudron oraz sulfapyridin)⁸. Leki te podawane były w celu porównania ich skuteczności w leczeniu zapalenia płuc, jednakże firmom farmaceutycznym zależało również na sprawdzeniu ich skuteczności poprzez stosowanie poza wskazaniami (na przykład doodbytniczo, podczas gdy zgodnie ze wskazaniami lek powinno podawać się doustnie).

Friedrich Karl Entress, podobnie jak Helmuth Vetter, przeprowadzał eksperymenty farmakologiczne, a ponadto również doświadczenia chirurgiczne i medyczne związane z chorobami zakaźnymi. W ramach tego łamał więźniom kości oraz wykonywał zastrzyki dożylnie i domięśniowe, wywołując tym samym różnego rodzaju zakażenia ogólne i miejscowe. Wszystkie przeprowadzane przez niego eksperymenty odbywały się bez zgody więźniów. Dokonywał on czynności medycznych, które były całkowicie zbędne i nieuzasadnione po to, by – zdaniem Katarzyny Okoniewskiej – zdobyć doświadczenie jako lekarz⁹.

W ramach omawiania zbrodniczych eksperymentów medycznych dokonywanych w granicach obozu Auschwitz-Birkenau wspomnieć należy również o badaniu doświadczalnym, nazywanym „szprycowaniem” lub „fenolowaniem”, polegającym na wstrzykiwaniu uczestnikom badania – najpierw dożylnie, później już bezpośrednio w serce – różnych substancji (wody utlenionej, benzyny, wodoru czy właśnie fenolu) w celu sprawdzenia ich skuteczności w uśmiercaniu więźniów¹⁰.

Josef Mengele, postać, która w kontekście nazistowskich eksperymentów medycznych i piekła obozu Auschwitz-Birkenau odegrała ważną, choć niewątpliwie godną potępienia rolę, przeprowadzał doświadczenia na najbardziej „wrażliwej” grupie więźniów. Znany w historii jako „doktor z Auchswitz” Mengele eksperymentował na bliźniakach oraz dzieciach z wadami rozwojowymi – głównie dzieciach należących do narodowości romskiej¹¹. Ofiary zbrodniczych eksperymentów najpierw były poddawane długotrwałym i wyczerpującym testom, w tym antropocentrycznym,

⁸ Zob. K. Okoniewska, *Zbrodnicza medycyna. Eksperymenty farmakologiczne i doświadczenia z użyciem środków chemicznych przeprowadzane na więźniach z Auschwitz*, „Studia Historyczne” 2017, R. LX, z. 1(237), s. 75–84.

⁹ Ibidem, s. 78.

¹⁰ Ibidem, s. 81.

¹¹ Zob. J. Skorut, *Refleksje na temat monografii Ernsta Klee Auschwitz. Medycyna III Rzeszy i jej ofiary*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3386, s. 531.

morfologicznym, rentgenowskim, stomatologicznym i laryngologicznym, mającym sprawdzić ich właściwości fizyczne. Następnie więźniowie ci byli dokładnie fotografowani, z niektórych części ciała sporządzano gipsowe odlewy, zabezpieczano ich odciski palców. Na koniec eksperymentu jego uczestnicy byli zabijani przy pomocy wcześniej wspomnianego fenolu¹².

W przypadku eksperymentów medycznych na ludziach prowadzonych w obozie w Dachau skupiano się przede wszystkim na zagadnieniach tolerancji na leki, reakcji organizmu na ekstremalne warunki oraz chorób zakaźnych. Wcześniej wspomniany już lekarz – Vetter, właśnie od Dachau rozpoczął swoje badania na tolerancję leków. Przeprowadzał on na więźniach testy na tolerancję preparatów farmakologicznych bez medycznego uzasadnienia¹³. Eksperymenty w Dachau były przeprowadzane głównie na ludności romskiej oraz na polskich księżach.

Na zlecenie Luftwaffe przeprowadzano na więźniach obozu w Dachau również eksperymenty mające na celu sprawdzenie, jak organizm ludzki reaguje na tak zwane „kryzysowe warunki”. W ramach powyższego wyróżniono trzy zasadnicze etapy: test na przydatność wody morskiej do picia (lekarz prowadzący badanie: prof. Wilhelm Beiglböck), test na reakcję organizmu na niskie temperatury (lekarz prowadzący badanie: prof. Georg Weltz), test na reakcję organizmu na dużych wysokościach (lekarz prowadzący badanie: Dr Sigmund Rascher)¹⁴. Wszystkie testy przeprowadzone zostały bez zgody więźniów. Należy wspomnieć, że w przypadku pierwszego z testów w razie wystąpienia zagrożenia życia był on przerywany, co w odróżnieniu od dwóch pozostałych etapów eksperymentu skutkowało brakiem przypadków śmiertelnych.

Inny eksperyment medyczny prowadzony w obozie Dachau miał na celu wynalezienie szczepionki na tak zwane zimnice, czyli chorobę stanowiącą odmianę gruźlicy oraz malarii. Epidemia zimnicy obejmowała w tym czasie obszar Ukrainy i Białorusi¹⁵. Eksperyment

¹² Ibidem, s. 532.

¹³ Zob. K. Okoniewska, op. cit. s. 76.

¹⁴ Zob. J. Malinowska, *Eksperymenty medyczne na terenie byłego obozu koncentracyjnego Dachau*, [w:] *Podróż do miejsca pamięci Dachau. Materiały naukowo-dydaktyczne*, red. K.A. Gajda, A. Pazik, Kraków 2014, s. 93–98.

¹⁵ Potrzeba wynalezienia szczepionki stanowiącej lek na wyżej wymienione odmiany gruźlicy i malarii była determinowana zamiarami osiedlenia się przez Niemcy na rejonach ogarniętych epidemią. Zob. J. Malinowska, op. cit., s. 99.

składał się w zasadzie z dwóch części. Pierwsza obejmowała badanie choroby gruźlicy, w ramach której testowano różne teorie oraz leki, w tym farmakologiczne, homeopatyczne, ziołowe. Druga część polegała na pracy nad opracowaniem przeciwciał przeciwko zimnicy, która zakładała między innymi wykorzystanie różnych metod doprowadzających do zarażenia więźniów ponad 60 szczepami bakterii wywołującymi chorobę malarii.

Uczestniczkami eksperymentów medycznych przeprowadzanych w Konzentrationslager Ravensbrück były przede wszystkim kobiety, które poprzez mimowolny udział w badaniach i testach polegających na sterylizacjach, przeszczepach kostnych oraz zakażeniu tkanek nierzadko doświadczały śmierci lub trwałego kalectwa. Jak wspominają Radosław Górski i Maria Zima, założeniem przeprowadzanych bez zgody więźniarek doświadczeń było sprawdzenie możliwości oraz skuteczności gojenia się ran i tkanki kostnej w organizmie człowieka¹⁶.

Eksperymenty mające na celu badanie gojenia się kości polegały na przeprowadzeniu na tkankach kostnych więźniarek trzech rodzajów operacji: aseptycznych, czyli bez wprowadzania do kończyny czynnika zakaźnego, septycznych, czyli wraz z wprowadzeniem do kończyny czynnika zakaźnego, oraz mieszanych. Zabiegi te przeprowadzano również na Polkach, a jak zauważają Górski i Zima, w przypadku operacji aseptycznych oraz mieszanych były to aż 22 Polki¹⁷. Należy nadmienić, że w ramach wyżej opisanych praktyk naruszano strukturę zdrowych kości, niewymagających interwencji medycznej. Heinrich Himmler, jako jeden ze zbrodniarzy odpowiadających za te eksperymenty, polecił zwiększyć cierpienie poddawanych badaniom więźniarek w celu jak najwierniejszego upodobnienia ich obrażeń i ran do tych doświadczanych przez żołnierzy na froncie¹⁸.

W przypadku eksperymentów medycznych wykonywanych na więźniach w obozie Buchenwald wymienić należy przede wszystkim te o charakterze infekcyjnym,

¹⁶ R. Górski, M. Zima, *Zbrodnicze eksperymenty medyczne dotyczące układu kostno-szkieletowego kończyn dolnych, wykonywane na Polkach – więźniarkach w KL Ravensbrück oraz ich następstwa dla stanu życia, zdrowia i późniejszego funkcjonowania operowanych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 2 (38) s. 478.

¹⁷ Ibidem, s. 480.

¹⁸ Ibidem; zob. P. Krupiński, *Wir sind doch keine Versuchskaninchen. Eksperymenty pseudomedyczne we wspomnieniach więźniarek z Ravensbrück*, „Konteksty Kultury” 2017, z. 4, s. 432–433.

polegające na zarażaniu ich tyfusem oraz malarią. Skutkiem tych eksperymentów śmierć poniosło, zdaniem Stanisława Olejnika, około 1500 więźniów, wśród których znajdowali się zwłaszcza Polacy i Rosjanie¹⁹.

Obóz koncentracyjny w Sachsenhausen stanowił ośrodek przeprowadzania eksperymentów medycznych na więźniach w postaci testów na komorach niskociśnieniowych, prób gazowania w dostosowanych do tych „badań” ciężarówkach, które następnie wykorzystywane były w ośrodku zagłady Kulmhof oraz w obozie na Majdanku²⁰.

Poza wyżej opisanymi przypadkami ingerencji w prawa człowieka i pacjenta należy chociaż wspomnieć o innych, równie godnych potępienia sytuacjach naruszenia etyki lekarskiej, odbywających się w wyżej nadmienionych oraz pozostałych obozach koncentracyjnych, w tym o eksperymentach wywoływania u więźniów choroby głodowej, eksperymentach obejmujących masową sterylizację, przeprowadzanych w celu znalezienia metody jak najkrótszej, najskuteczniejszej sterylizacji nieograniczonej liczby osób, eksperymentach polegających na wcieraniu w skórę lub wstrzykiwaniu do organizmu więźniów toksycznych substancji w celu wywołania objawów chorobowych podobnych do tych zgłaszanych przez niemieckich żołnierzy²¹. Większość wyżej wymienionych (pseudo)medycznych interwencji miało miejsce w każdym z funkcjonujących wtedy obozów koncentracyjnych.

Nie ulega wątpliwości, że powyżej opisane przykłady doświadczeń na więźniach obozów koncentracyjnych świadczą o tym, że przeprowadzający je lekarze porzucili w tych miejscach wszelką etykę lekarską, moralność, obowiązujące już wtedy standardy wynikające z prawa zwyczajowego. Przede wszystkim nie zważali oni na fakt, że przystępując do wykonywania swego zawodu, złożyli przysięgę Hipokratesa, zobowiązując się do kierowania się zasadą *primum non nocere*. Z perspektywy obecnie obowiązujących standardów można stwierdzić, że podczas

¹⁹ S. Olejnik, *Eksperyment lekarski na człowieku w świetle oceny etycznej*, „Collectanea Theologica” 1995, s. 174.

²⁰ W rocznicę wyzwolenia KL Sachsenhausen, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/obozy-koncentracyjne/91346,W-rocznice-wyzwolenia-KL-Sachsenhausen.html> (dostęp: 17.12.2024).

²¹ Zob. J. Skorut, *Refleksje na temat monografii Ernsta Klee Auschwitz. Medycyna III Rzeszy i jej ofiary*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3365, s. 530–533.

przeprowadzania nazistowskich eksperymentów medycznych naruszono szereg praw człowieka i praw pacjenta, w tym: zasady zachowania równowagi ryzyko – korzyść, obowiązku uzyskania świadomej zgody, obowiązku informacyjnego. Wielokrotnie godzono również w godność więźniów. Owe bezprawne interwencje stanowiły zasadniczy przedmiot procesów norymberskich, a następnie *ratio legis* przyszłych regulacji chroniących prawa pacjentów i uczestników eksperymentów medycznych.

3. Procesy norymberskie – studium przypadku

Wielka Brytania, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich i Republika Francuska w osobach: Hartley’a Showcrossa, Roberta H. Jacksona, Romana Rudienko i François’a de Mentona – należycie upoważnionych przez swoje rządy do przeprowadzenia dochodzenia przeciwko głównym przestępcom wojennym, zgodnie z porozumieniem zawartym w Londynie 8 sierpnia 1945 roku oraz zgodnie ze Statutem Trybunału – niniejszym oskarżają wyżej wymienionych, każdego z osobna, o przestępstwa przeciwko pokojowi, przestępstwa wojenne, przestępstwa przeciw ludzkości oraz o przestępstwa tworzenia planu i zorganizowania sprzysiężenia, mającego na celu dokonanie wyżej wskazanych przestępstw²². Przed Międzynarodowym Trybunałem Wojennym w składzie przedstawicieli Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej i Republiki Francuskiej stanęło 24 oskarżonych. Był to pierwszy i główny proces, który odbywał się od 20 listopada 1945 do 1 października 1946 roku.

W głównym postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym [dalej: MTW] w Norymberdze zakończonym wyrokiem z 30 września i 1 października 1946 roku problematyka eksperymentów medycznych została potraktowana epizodycznie, co było skutkiem całościowej oceny działalności III Rzeszy. Ze względu na problematykę artykułu autorzy w tej części skupią się wyłącznie na procesie Stanów Zjednoczonych przeciwko Karlowi Brandtowi i innym (*United States of America vs. Karl Brandt et al., Case No. 1*) [dalej: proces lekarzy]²³.

²² T. Cyprian, J. Sawicki, *Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie wotum*, Wałbrzych 1945, s. 65.

²³ *Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals. The Medical Case*, t. 1, s. 3.

Proces lekarzy toczył się przed Amerykańskim Trybunałem Wojskowym numer 1 w Norymberdze [dalej: ATW numer 1], który został utworzony 25 października 1946 roku na mocy Rozkazu Generalnego numer 68 z rozkazu Rządu Wojskowego Stanów Zjednoczonych dla Niemiec. Był to pierwszy z trybunałów wojskowych utworzonych w Strefie Okupacyjnej Stanów Zjednoczonych na mocy Zarządzenia Rządu Wojskowego numer 7 w celu sądenia przestępstw uznanych za zbrodnie na mocy ustawy numer 10 Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec²⁴.

Na mocy ustawy Amerykański Trybunał Wojskowy numer 1 powołany został do rozpatrzenia spraw wniesionych przez Szefa Obrony Zbrodni Wojennych lub jego przedstawicieli. 25 października 1946 roku Szef Obrony Zbrodni Wojennych wniósł w Biurze Sekretarza Generalnego Trybunału Wojskowego w Pałacu Sprawiedliwości w Norymberdze akt oskarżenia przeciwko 23 oskarżonym, w tym 20 lekarzom²⁵. Odpis aktu oskarżenia w języku niemieckim został doręczony każdemu z oskarżonych w 5 listopada 1946 roku. Amerykański Trybunał Wojskowy numer 1 przedstawił zarzuty każdemu z nich 21 listopada 1946 roku, przy czym każdy z oskarżonych przyznał się do niewinności w odniesieniu do wszystkich z nich.

Przedstawienie dowodów na poparcie zarzutów zawartych w akcie oskarżenia zostało rozpoczęte przez prokuraturę 9 grudnia 1946 roku. Przedstawienie wszystkich dowodów w sprawie zakończyło się 3 lipca 1947 roku. 14 lipca 1947 roku. Amerykański Trybunał Wojskowy numer 1 wysłuchiwał oświadczenia strony skarżącej oraz obrony, po czym 19 lipca 1947 roku zostały złożone osobiste oświadczenia oskarżonych, a tym samym zakończył się cały proces²⁶.

Proces lekarzy prowadzony był w dwóch językach: angielskim i niemieckim. Trwał 139 dni, w tym 6 dni przeznaczono na mowy końcowe i osobiste oświadczenia oskarżonych. Podczas 133 dni procesowych przeznaczonych na przedstawienie dowodów strona skarżąca powołała 32 świadków, którzy złożyli zeznania ustne

²⁴ Control Council, Law No. 10, *Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity*, https://crimeofaggression.info/documents/6/1945_Control_Council_Law_No10.pdf (dostęp: 1.07.2024).

²⁵ Zob. Pełna lista oskarżonych, *NMT Case 1, USA v. Karl Brandt et al.: The Doctors' Trial*, https://nuremberg.law.harvard.edu/nmt_1_intro (dostęp: 1.07.2024).

²⁶ Chronology of the Medical Case, *NMT Case 1, USA v. Karl Brandt et al.: The Doctors' Trial*.

na niekorzyść oskarżonych. Obrona oskarżonych powołała 53 świadków, w tym 23, którzy złożyli oświadczenia na korzyść oskarżonych. Strona skarżąca przedstawiła łącznie 570 dokumentów, w tym oświadczenia i raporty, obrona natomiast 901 dokumentów świadczących o niewinności oskarżonych.

Eksperymenty medyczne stanowiły główny, lecz nie wyłączny przedmiot aktu oskarżenia. Skarżąca podnosiła, że oskarżeni byli „głównymi sprawcami, uczestnikami, rozkazywali, pomagali, brali świadomy udział i pozostawali w związku z planami i przedsięwzięciami, które obejmowały eksperymenty medyczne (...) bez zgody uczestników, w toku których oskarżeni popełnili morderstwa, czyny bestialskie, okrutne, tortury i inne nieludzkie czyny”²⁷.

Eksperymenty oraz inne „przestępstwa medyczne” przedstawione w akcie oskarżenia zostały opracowane przez autorów poniżej²⁸:

1. Eksperymenty na dużych wysokościach. Marzec–sierpień 1942. Przeprowadzone na zlecenie niemieckich sił powietrznych w celu zbadania skutków latania na dużych wysokościach. Eksperymenty przeprowadzono w obozie w Dachau przy użyciu komory niskociśnieniowej. Oskarżeni: Becker-Freyseng, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Handloser, Mrugowsky, Poppendick, Romberg, Ruff, Schroeder, Sievers i Weltz. Zarzuty wobec Brandta, Handlosera, Mrugowsky’ego i Poppendicka zostały wycofane. Brandt i Sievers zostali skazani²⁹.
2. Eksperymenty związane z niskimi temperaturami. Sierpień 1942 – maj 1943. Przeprowadzone głównie dla niemieckich sił powietrznych w celu zbadania metod leczenia osób, które zostały poważnie wychłodzone, z wykorzystaniem więźniów obozu w Dachau. Oskarżeni: Becker-Freyseng, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Handloser, Mrugowsky, Poppendick, Schroeder, Sievers i Weltz. Becker-Freyseng, Karl Brandt, Gebhardt, Mrugowsky, Poppendick i Weltz zostali uniewinnieni, Rudolf Brandt, Handloser, Schroeder i Sievers zostali skazani³⁰.

²⁷ Indictment, pkt. 7–9, *Judgement, Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946*, t. 1, s. 14–15.

²⁸ Experiments and other medical crimes, *NMT Case 1, USA v. Karl Brandt et al.: The Doctors’ Trial*.

²⁹ Ibidem, s. 21–96.

³⁰ Ibidem.

3. Eksperymenty z malarią. Luty 1942 – kwiecień 1945. Przeprowadzone w celu przetestowania szczepień i leczenia malarii. Eksperymenty przeprowadzono na ponad 1000 więźniów w Dachau. Oskarżono Blome’a, Karla Brandta, Rudolfa Brandta, Gebhardta, Handlosera, Mrugowsky’ego, Poppendicka, Rostocka i Sieversa. Przedstawiono również dowody przeciwko Rose, ale nie wydano wyroku. Nie wydano wyroku w sprawie Mrugowsky’ego. Blome, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Handloser, Poppendick i Rostock zostali uniewinnieni, Sievers został skazany³¹.
4. Eksperymenty z gazem musztardowym. Wrzesień 1939 – kwiecień 1945. Prowadzone na rzecz niemieckich sił zbrojnych w celu zbadania leczenia obrażeń spowodowanych gazem musztardowym. Eksperymenty prowadzono w Sachsenhausen, Natzweiler i innych obozach. Oskarżono Blome’a, Karla Brandta, Rudolf Brandta, Gebhardta, Handlosera, Rostocka i Sieversa. Blome, Gebhardt, Handloser i Rostock zostali uniewinnieni, Karl Brandt, Rudolf Brandt i Sievers zostali skazani³².
5. Eksperymenty z sulfanilamidem. Lipiec 1942 – wrzesień 1943. Przeprowadzone na rzecz niemieckich sił zbrojnych w celu przetestowania skuteczności sulfanilamidu i innych leków w leczeniu zakażonych ran. Eksperymenty przeprowadzono w Ravensbrueck. Oskarżenia: Becker-Freyseng, Blome, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Fischer, Gebhardt, Genzken, Handloser, Mrugowsky, Oberheuser, Poppendick, Rostock i Schroeder. Zarzuty przeciwko Becker-Freyseng, Blome i Schroeder zostały wycofane. W sprawie Rudolfa Brandta nie zapadł żaden wyrok. Genzken, Poppendick i Rostock zostali uniewinnieni, Karl Brandt, Fischer, Gebhardt, Handloser, Mrugowsky i Oberheuser zostali skazani³³.
6. Regeneracja kości, mięśni i nerwów oraz eksperymenty z przeszczepami kości. Wrzesień 1942 – grudzień 1943. Prowadzone na rzecz niemieckich sił zbrojnych, z wykorzystaniem polskich więźniów w obozie Ravensbrueck. Oskarżono Karla Brandta, Rudolfa Brandta, Fischera, Gebhardta, Handlosera, Oberheusera i Rostocka. Oskarżenie przeciwko Rudolfowi Brandtowi wycofane. Karl Brandt, Handloser i Rostock zostali uniewinnieni; Fischer, Gebhardt i Oberheuser zostali skazani³⁴.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

7. Eksperymenty z wodą morską. Lipiec–wrzesień 1944. Prowadzone na zlecenie niemieckich sił powietrznych i marynarki wojennej w celu przetestowania metod uzdatniania wody morskiej do picia. Eksperymenty przeprowadzono w Dachau. Oskarżono Beckera-Freysenga, Beiglboeckę, Karla Brandta, Rudolfa Brandta, Gebhardta, Handlosera, Mrugowskiego, Poppendickę, Rostocka, Schaefera, Schroedera i Sieversa. Oskarżenie przeciwko Mrugowskiemu zostało wycofane. Karl Brandt, Rudolf Brandt, Handloser, Poppendick, Rostock i Schaefer zostali uniewinnieni, Becker-Freyseng, Beiglboeck, Gebhardt, Schroeder i Sievers zostali skazani³⁵.
8. Eksperymenty z żółtaczką epidemiczną. Czerwiec 1943 – styczeń 1945. Prowadzone na rzecz niemieckich sił zbrojnych w celu zbadania przyczyn i szczepień przeciwko żółtaczce epidemicznej. Eksperymenty prowadzono na polskich więźniach w obozach Sachsenhausen i Natzweiler. Oskarżeni Becker-Freyseng, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Handloser, Mrugowski, Poppendick, Rose, Rostock, Schroeder i Sievers. Zarzuty przeciwko Becker-Freyseng, Rose i Sievers zostały wycofane. Rudolf Brandt, Gebhardt, Handloser, Mrugowski, Poppendick, Rostock i Schroeder zostali uniewinnieni, Karl Brandt został skazany³⁶.
9. Tyfus („gorączka plamista”) i inne eksperymenty ze szczepionkami. Grudzień 1941 – luty 1945. Prowadzone na rzecz niemieckich sił zbrojnych w celu przetestowania skuteczności szczepionek przeciwko tyfusowi, ospie, cholerze i innym chorobom. Eksperymenty przeprowadzono w Buchenwaldzie i Natzweiler. Oskarżeni Becker-Freyseng, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Genzken, Handloser, Hoven, Mrugowski, Poppendick, Rose, Rostock, Schroeder i Sievers. Becker-Freyseng, Karl Brandt, Gebhardt, Poppendick i Rostock zostali uniewinnieni, Rudolf Brandt, Genzken, Handloser, Hoven, Mrugowski, Rose, Schroeder i Sievers zostali skazani³⁷.
10. Eksperymenty z truciznami. Grudzień 1943 i wrzesień–październik 1944. Przeprowadzone w celu zbadania działania różnych trucizn, w tym trucizn w żywności i zatrutych pocisków. Eksperymenty przeprowadzono w Buchenwaldzie (żywność) i Sachsenhausen (pociski). Oskarżono Gebhardta, Genzkenę, Mrugowskiego i Poppendickę. Gebhardt, Genzken i Poppendick zostali uniewinnieni, Mrugowski został skazany³⁸.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

- 11.** Eksperymenty z bombami zapalającymi. Listopad 1943 – styczeń 1944.
Przeprowadzone w celu przetestowania środków farmaceutycznych na oparzenia fosforem. Eksperymenty przeprowadzono w Buchenwaldzie, polegały one na zadawaniu oparzeń materiałami pochodzącymi z bomb zapalających. Oskarżono Gebhardta, Genzkena, Mrugowsky’ego i Poppendicka. Wszyscy zostali uniewinnieni³⁹.
- 12.** Eksperymenty sterylizacyjne. Marzec 1941 – styczeń 1945. Prowadzone w celu opracowania metod szybkiej sterylizacji na dużą skalę, aby zapewnić ostateczną eliminację populacji „wroga” przy jednoczesnym utrzymaniu pracowników w niewoli jako siły roboczej podczas wojny. Eksperymenty były planowane i/ lub przeprowadzane w Auschwitz, Ravensbrueck i innych miejscach z użyciem leków, promieni rentgenowskich i chirurgii. Oskarżeni to Brack, Karl Brandt, Rudolf Brandt, Gebhardt, Mrugowsky, Oberheuser, Pokorny i Poppendick. Zarzuty przeciwko Mrugowsky’emu i Oberheuserowi zostały wycofane. Karl Brandt, Pokorny i Poppendick zostali uniewinnieni, Brack, Rudolf Brandt i Gebhardt zostali skazani⁴⁰.
- 13.** Kolekcjonowanie szkieletów ludzkich. Czerwiec 1943 – wrzesień 1944.
Przeprowadzony w celu skompletowania kolekcji szkieletów do anatomicznego projektu badawczego na Uniwersytecie Rzeszy w Strasburgu. W tym celu zabito 112 Żydów w Auschwitz. Oskarżono Rudolfa Brandta i Sieversa, obaj zostali skazani⁴¹.
- 14.** Obywatele polscy chorzy na gruźlicę. Maj 1942 – styczeń 1944. Obywatele polscy rzekomo chorzy na nieuleczalną gruźlicę byli więzieni lub zabijani pod pretekstem ochrony zdrowia Niemców w Polsce. Oskarżono Blome’a i Rudolfa Brandta, obaj zostali uniewinnieni⁴².
- 15.** Eutanazja. Wrzesień 1939 – kwiecień 1945. Obejmowała potajemne zabijanie osób starszych, niepoczytalnych, nieuleczalnie chorych, zdeformowanych dzieci i innych, począwszy od przytułków w Niemczech, a następnie w obozach i na terytoriach okupowanych. Oskarżono Blome’a, Bracka, Karla Brandta i Hovena. Blome został uniewinniony Brack, Karl Brandt i Hoven zostali skazani⁴³.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

- 16.** Eksperymenty z fenolem (obrzęk gazowy). Lata 1942–1944. Przeprowadzone w celu zbadania, czy poziom fenolu w surowicy obrzęku gazowego powodował zgony wśród rannych żołnierzy. Eksperymenty przeprowadzono na więźniach w Buchenwaldzie. Oskarżono Handlosera, Hovena i Mrugowsky’ego. Handloser został uniewinniony, Hoven i Mrugowsky zostali skazani⁴⁴.
- 17.** Eksperymenty z flegmoną. Rok 1942. Przeprowadzone w celu przetestowania leczenia sepsy i powiązanych chorób, w koordynacji z eksperymentami sulfanilamidowymi w Ravensbrueck. Eksperymenty przeprowadzono w Dachau i Auschwitz. Oskarżono Fischera, Oberheusera i Poppendicka, wszyscy zostali uniewinnieni⁴⁵.
- 18.** Eksperymenty z poligonami. Lata 1943–1944. Przeprowadzone w celu przetestowania skuteczności polygalu, koagulantu krwi, w leczeniu ran. Oskarżono Blome’a, Handlosera, Poppendicka i Sieversa. Blome, Handloser i Poppendick zostali uniewinnieni, Sievers został skazany⁴⁶.

4. Eksperyment medyczny w aktach międzynarodowego prawa publicznego po procesach norymberskich

Źródłem tak zwanego Kodeksu Norymberskiego jest wyrok Amerykańskiego Trybunału Wojskowego numer 1, określający 10 zasad dopuszczalności eksperymentu medycznego z udziałem człowieka. Jest to pierwszy katalog przesłanek dopuszczalności eksperymentu medycznego o charakterze prawnomiędzynarodowym⁴⁷. Jak wspomniano w wcześniej, do czasu prowadzenia Kodeksu Norymberskiego eksperymenty z udziałem ludzi prowadzone były wyłącznie na podstawie zasad etycznych przeprowadzających je osób. Brak sformalizowanych reguł prawnych zawierających sankcję, a zarazem ochronę ich przeprowadzania skutkowało płynnymi granicami ich przeprowadzania. Zaznaczyć należy, że Kodeks Norymberski jako element wyroku Amerykańskiego Trybunału Wojskowego numer 1

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Przed „procesem lekarzy” dominował pogląd, że eksperyment medyczny może być „zakwalifikowany jako przestępstwo przeciwko zdrowiu lub życiu w razie spowodowania poważnych skutków oraz naruszenia reguł jego dopuszczalności, wywodzących się z deontologii lekarskiej lub ogólnych zasad prawa.

nie ma charakteru prawnie wiążącego w systemie prawa cywilnego. Jednakże jego treść jest podstawą późniejszych rozwiązań prawnych zarówno krajowych, jak i międzynarodowych⁴⁸.

Już w preambule do Kodeksu Norymberskiego z 1997 roku⁴⁹ znaleźć można nawiązanie do doświadczeń na „ludziach, masowych mordach osób chorych psychicznie i kalekich oraz ofiar innych zbrodni wojennych, których niemieccy lekarze dopuścili się w okresie narodowego socjalizmu⁵⁰ (...) poczuwają się od osobistej odpowiedzialności za zdrowie jednostki oraz urzeczywistnienie medycyny z ludzką twarzą, oświadczają...”⁵¹. Oświadczenia zawarte w preambule to nic innego, jak standardy przeprowadzania badań eksperymentalnych na organizmie ludzkim.

Pierwszą z nich jest wolność jednostek w zakresie podejmowania decyzji o udziale w eksperymencie medycznym, która zawarta jest w pkt. 1 i 9 Kodeksu. W pierwszym z nich opisane są warunki podjęcia eksperymentu medycznego. W wyroku Amerykańskiego Trybunału Wojskowego numer 1 zaznaczono, że niezbędnym elementem przeprowadzenia doświadczenia⁵² jest dobrowolna zgoda osoby mającej wziąć w nim udział. Osoba musi posiadać zdolność do wyrażenia zgody, która przejawia się w formie nieskrępowanej decyzji, bez wywierania na nią wpływu przy pomocy siły, oszustwa, podstępów, nacisku, zwodzenia lub jakiegokolwiek innej sugestii czy też przymusu. Jak zostało podkreślone w pkt. 1, osoba decydująca się na udział w eksperymencie musi mieć odpowiednią ilość informacji (faktów) na jego temat. Fakty rozumiane są jako istota, czas trwania, cel, metody i środki oraz spodziewane niedogodności i niebezpieczeństwa będące skutkiem eksperymentu. Osoba zlecająca eksperyment, kierująca nim lub przeprowadzająca go obowiązana

⁴⁸ Zob. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, United Nation Treaty Series, World Medical Association, Declaration of Helsinki Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects, „Journal of the American Medical Association” 2013, nr 20; M.C. Bassiouni, T. Baffes, J.T. Evrard, *Le contrôle international de l'expérimentation sur l'homme*, „Revue Internationale de Droit Pénal” 1980, nr 3–4, s. 323, 325, 327.

⁴⁹ Kodeks Norymberski 1997. W 50. rocznicę ogłoszenia wyroku w norymberskim procesie lekarzy i Kodeksu Norymberskiego, <https://p-ntzp.com/files/07Kodeks.pdf> (dostęp: 2.07.2024).

⁵⁰ Jak zostało zaznaczone wcześniej, podczas „procesu lekarzy” nie wszyscy oskarżeni oraz nie wszyscy skazani byli lekarzami lub posiadali inny zawód związany z zawodami medycznymi.

⁵¹ Kodeks Norymberski 1997...

⁵² Pojęcie eksperyment medyczny oraz doświadczenie używany jest w kodeksie zamiennie.

jest do zbadania wartości udzielonej zgody. Obowiązek ten oraz wynikająca z niego odpowiedzialność osobista nie może być scedowana na innych bez narażenia się na karę⁵³. Początkowo wyrażona zgoda na udział w eksperymencie medycznym⁵⁴ nie jest zgodą nieodwołalną i ostateczną. Przepis pkt. 9 zawiera klauzulę umożliwiającą osobie poddawanej eksperymentowi na przerwanie go ze względu na stan fizyczny lub psychiczny⁵⁵.

W pkt. 2 kodeksu uregulowane zostało pojęcie *Informed consent* jako podstawy służby zdrowia. Podjęcie eksperymentu medycznego w świetle tej normy powinno być ostatecznością, której nie można osiągnąć za pomocą innych metod lub środków badawczych. Punkt 2 zawiera katalog rozszerzający i ograniczający przeprowadzenie eksperymentu medycznego.

Po pierwsze, uznane metody lecznicze, jak również eksperymenty medyczne mające przynieść korzyść mogą być przeprowadzane w przypadku osób niezdolnych do udzielenia na nie zgody, o ile w zastępstwie osoby zgody udzieli jej przedstawiciel prawny. Przedstawiciel musi być uprzednio poinformowany o wszelkich aspektach zamierzonych działań. Nie wolno jednakże przeprowadzić eksperymentu medycznego w przypadku, gdy pacjent sprzeciwia się mu, co stanowi jego prawo naturalne.

Po drugie, nie wolno przeprowadzać eksperymentów medycznych na osobach niezdolnych do udzielenia na nie zgody, jeżeli nie mają one przynieść korzyści im samym. Jedynym wyjątkiem są dzieci, które są jeszcze niezdolne do udzielenia zgody, nie potrafią jeszcze ocenić sytuacji i znaczenia eksperymentu. W przypadku dzieci, zgody w ich imieniu może udzielić ich przedstawiciel prawny. Ostatnim zakazem jest niemożność przeprowadzenia eksperymentu medycznego w więzieniach i zakładach psychiatrycznych, nawet jeżeli osoby mające wziąć w nim udział są zdolne go wyrażenia zgody⁵⁶. Zakaz ten jest bezwarunkowy.

⁵³ Warunki podjęcia eksperymentu medycznego, pkt 1 Kodeksu Norymberskiego z 1947 r.; zob. Kodeks Norymberski 1997...

⁵⁴ Zgoda musi spełniać przesłanki z pkt. 1 Kodeksu Norymberskiego z 1947 roku; zob. Kodeks Norymberski 1997...

⁵⁵ B. Krzyżewska, *Kodeks Norymberski a autonomia jednostki*, *Studia Ecologiae et Bioethicale* 2016, t. 14, nr 3, s. 177.

⁵⁶ *Informed consent* jako odstawa służby zdrowia, pkt 2 Kodeksu Norymberskiego z 1947 roku; zob. Kodeks Norymberski 1997...

Punkt 2 Kodeksu powiązany jest ściśle z pkt. 3, który określa, jakie rodzaje doświadczeń mogą być przeprowadzane na człowieku. Doświadczenia muszą przewidywać korzyść dla osób lub grup, których nie można osiągnąć innymi metodami, oraz opierać się na znanej wierzy i wykorzystywać ją w celu uniknięcia niepotrzebnych eksperymentów. Zakazane jest poddawanie osób uczestniczących w eksperymentach niepotrzebnym zabiegom i obciążeniom cielesnym. W pkt. 3 wyraźnie podkreślono, że eksperymenty należy przeprowadzać w taki sposób, aby uczestnicy w każdej chwili mogli się z nich wycofać⁵⁷. Eksperyment powinien być poprzedzony na wynikach badań na zwierzętach oraz znajomości historii choroby lub innego badanego problemu.

W pkt. 4 kodeksu nakazuje się, aby eksperyment przeprowadzony był w taki sposób, aby uniknąć wszelkiego zbędnego cierpienia czy obrażeń fizycznych i psychicznych. Nie należy przeprowadzać eksperymentów, jeżeli istnieje powód *a priori*, by sądzić, że grozi śmiercią lub uszkodzeniem ciała. Wyjątkiem są eksperymenty, w których lekarz eksperymentator przeprowadza go również na sobie⁵⁸.

Punkt 6 kodeksu formułuje zasadę proporcjonalności dóbr, według której ryzyko wynikające z udziału w eksperymentach nie może przewyższać znaczenia, jakie dla ludzkości ma problem, którego rozwiązaniu ma służyć eksperyment. Ocenę tego ryzyka podjąć ma powołana w sposób demokratyczny i na zasadach równości komisja etyczna, w której skład wchodziłoby oprócz fachowców także znający się na sprawach laicy, przedstawiciele grup dotkniętych lub grup samopomocy⁵⁹. Odpowiednie przygotowanie i zapewnienie udogodnień w celu ochrony uczestnika eksperymentu nawet przed odległymi możliwościami obrażeń, niepełnosprawnością lub śmiercią zostało wyartykułowane w pkt. 7, który ściśle powiązany jest z pkt. 8 oraz 10, które formułują zasady określające, że eksperyment powinien być przeprowadzany wyłącznie przez osoby posiadające kwalifikacje naukowe, a staranny poziom eksperymentu oraz najwyższy poziom umiejętności powinien być obecny na wszystkich etapach jego przeprowadzania. Co więcej, w trakcie eksperymentu prowadzący go naukowiec musi być przygotowany do zakończenia go na dowolnym etapie, jeżeli na podstawie swoich kwalifikacji ma powody przypuszczać, że kontynuacja eksperymentu może grozić

⁵⁷ Rodzaje doświadczeń na człowieku, pkt 3 Kodeksu Norymberskiego z 1947 roku; zob. Kodeks Norymberski 1997...

⁵⁸ B. Krzyżewska, op. cit., s. 176.

⁵⁹ Rodzaje doświadczeń na człowieku..., op. cit.

okaleczeniem, niepełnosprawnością lub śmiercią uczestnika. Uczestnik powinien mieć możliwość zakończenia eksperymentu, jeśli osiągnął stan fizyczny lub psychiczny, w którym jego kontynuacja wydaje mu się niemożliwa⁶⁰.

Podsumowując, Kodeks Norymberski był pierwszym dokumentem o charakterze prawnomiędzynarodowym, który ustanowił zasady dopuszczalności przeprowadzenia eksperymentu medycznego. Dokument ten nie ma charakteru wiążącego, jest przykładem *soft law*, jednakże miał ogromny wpływ na kształtowanie i rozwój twardego prawa międzynarodowego. Reguły w nim zawarte odnaleźć można w takich aktach prawa międzynarodowego, jak między innymi:

1. Konwencja Genewska o ochronie ludności cywilnej podczas wojny. W art. 32 Konwencji zakazane jest stosowanie wszelkich środków mogących powodować cierpienia fizyczne lub wyniszczenie osób podlegających ochronie, które znajdują się w ich władzy. Zakaz ten obejmuje nie tylko zabójstwa, torturowanie, kary cielesne, okaleczenia i doświadczenia lekarskie lub naukowe, które nie są konieczne dla leczenia osoby podlegającej ochronie, lecz także wszelkie inne akty brutalności ze strony funkcjonariuszy cywilnych lub wojskowych⁶¹.
2. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych. W art. 7 zabrania się, by ktokolwiek był poddawany, bez swobodnie wyrażonej zgody, doświadczeniom lekarskim lub naukowym⁶².
3. Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie. W art. 5 zakazuje się przeprowadzania interwencji medycznej bez swobodnej i świadomej zgody osoby jej poddanej. Przed dokonaniem interwencji osoba jej poddana otrzyma odpowiednie informacje o celu i naturze interwencji, jak również jej konsekwencjach i ryzyku. Osoba poddana interwencji może w każdej chwili swobodnie wycofać zgodę, która powinna być wyrażona w sposób wyraźny i dotyczyć konkretnego badania. Zgoda ta powinna być udokumentowana⁶³.

⁶⁰ Control Council, Law No. 10, Punishment of persons guilty of war crimes, crimes against peace and against humanity.

⁶¹ Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. 1956 nr 38, poz. 171).

⁶² Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38, poz. 167).

⁶³ Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie z dnia

5. Zakończenie

Przeprowadzone nazistowskie eksperymenty medyczne w latach 1939–1945 niewątpliwie miały charakter przestępczy. Jak trafnie określono w akcie oskarżenia przeciwko zbrodniarzom hitlerowskim, „przestępstwa te naruszyły konwencje międzynarodowe i zasady prawa, jakie są podstawą prawa karnego wszystkich narodów cywilizowanych”⁶⁴. Zjawisko opisane w artykule należy podsumować na trzech płaszczyznach: faktu, procesu oraz prawa międzynarodowego.

Niewątpliwie jest, że nie można określić dokładnej liczby ofiar nazistowskich eksperymentów medycznych. W Wyroku Norymberskim podkreślone zostało, że „Materiał dowodowy dotyczący zbrodni wojennych był przytłaczający zarówno w swym ogromie, jak i w szczegółach. Jest rzeczą niemożliwą dać w tym wyroku należyty przegląd lub ująć tę masę pisemnego i ustanego materiału dowodowego, który przedstawiono sądowi. Pewne jest, że zbrodnie wojenne popełniono w tak olbrzymiej skali, jakiej nie notuje dotychczas historia wojen. Zostały one dokonane we wszystkich krajach okupowanych przez Niemcy oraz na otwartych morzach, przy czym stosowano wszelkie możliwe metody okrucieństwa i terroru”⁶⁵.

Wykorzystanie człowieka do celów naukowo-badawczych było zjawiskiem towarzyszącym rozwojowi medycyny od zarania dziejów. Jednakże eksperymenty dokonane przez nazistów w czasie II wojny światowej wykroczyły ponad wszelkie ramy dotychczasowych nadużyć pod względem okrucieństwa, liczby sprawców i ofiar. Analiza całokształtu przeprowadzonych procesów norymberskich ukazała różnorodność metod i sposobów dokonywania zbrodni wojennych.

Uwypuklenie zasad prawnych i etycznych wywodzących się z wyroku procesu lekarzy pozwoliło na zbudowanie podstaw przeprowadzania eksperymentów medycznych w prawie międzynarodowym, na początku poprzez określenie ich w Kodeksie norymberskim charakterystycznym dla *soft law* do ich końcowego rozbudowania

4 kwietnia 1997 r., https://www.poltransplant.org.pl/konwencja_o_prawach.html (dostęp: 6.07.2024).

⁶⁴ T. Cyprian, op. cit., s. 65.

⁶⁵ A. Klafkowski, *Obozy koncentracyjne hitlerowskie jako zagadnienie prawa międzynarodowego*, Warszawa 1969, s. 6–8.

w obecnie funkcjonujących umowach prawa międzynarodowego. Kontrowersje może budzić stwierdzenie, że bez opisanych powyżej zbrodni kształt obecnego prawa międzynarodowego regulującego udział w eksperymentach medycznych mógłby być uboższy w swej treści normatywnej.

Prawo jako zjawisko społeczne, jako umowa społeczna jest wynikiem zdarzeń, w tym przypadku zdarzeń, które w sposób straszliwy odcisnęły się na kartach historii. Zastosowane metody badawcze pozwoliły na ukazanie, w jaki sposób płaszczyzna faktu, procesu oraz prawa przenikały się wzajemnie oraz wpłynęły na uwidocznienie całokształtu problemu badawczego.

Bibliografia

Akty prawne

Kodeks etyki lekarskiej, zwany *Zbiorem zasad deontologii lekarskiej*, Dziennik Urzędowy Izby Lekarskiej w 1935 r., „Kodeks lekarski”, <https://nil.org.pl/dokumenty/kodeks-etyki-lekarskiej>.

Kodeks Norymberski 1997. W 50. rocznicę ogłoszenia wyroku w norymberskim procesie lekarzy i Kodeksu Norymberskiego, <https://p-ntzp.com/files/07Kodeks.pdf>.

Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. 1956 nr 38, poz. 171).

Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie z dnia 4 kwietnia 1997 r., https://www.poltransplant.org.pl/konwencja_o_prawach.html.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38, poz. 167).

Literatura

Bassiouni Cheriff, Baffes Thomas, Evrard John, *Le contrôle international de l'expérimentation sur l'homme*, „Revue Internationale de Droit Pénal” 1980, nr 3–4.

Control Council, Law No. 10, *Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity*, https://crimeofaggression.info/documents/6/1945_Control_Council_Law_No10.pdf.

Cyprian Tadeusz, Sawicki Jerzy, *Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie wotum*, Wałbrzych 1945.

- Górski Radosław, Zima Maria, *Zbrodnicze eksperymenty medyczne dotyczące układu kostno-szkieletowego kończyn dolnych, wykonywane na Polkach – więźniarkach w KL Ravensbrück oraz ich następstwa dla stanu życia, zdrowia i późniejszego funkcjonowania operowanych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 2 (38).
- Hamankiewicz Maciej, *Przyrzeczenie lekarskie jako preambuła do Kodeksu etyki lekarskiej*, „Medyczna Wokanda” 2016, nr 8.
- Klaffkowski Alfons, *Obozy koncentracyjne hitlerowskie jako zagadnienie prawa międzynarodowego*, Warszawa 1969.
- Krzyżewska Barbara, *Kodeks Norymberski a autonomia jednostki*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2016, t. 14, nr 3.
- Krupiński Piotr, *Wir sind doch keine Versuchskaninchen. Eksperymenty pseudomedyczne we wspomnieniach więźniarek z Ravensbrück*, „Konteksty Kultury” 2017, z. 4.
- Malinowska Joanna, *Eksperymenty medyczne na terenie byłego obozu koncentracyjnego Dachau*, [w:] *Podróż do miejsca pamięci Dachau. Materiały naukowo-dydaktyczne*, red. Kinga Anna Gajda, Aneta Pazik, Kraków 2014.
- Nation Treaty Series, World Medical Association, *Declaration of Helsinki Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects*, „Journal of the American Medical Association” 2013, nr 20.
- NMT Case 1, USA v. Karl Brandt et al.: *The Doctors’ Trial*, https://nuremberg.law.harvard.edu/nmt_1_intro.
- Okoniewska Katarzyna, *Zbrodnicza medycyna. Eksperymenty farmakologiczne i doświadczenia z użyciem środków chemicznych przeprowadzane na więźniach z Auschwitz*, „Studia Historyczne” 2017, R. LX, z. 1(237).
- Olejniki Stanisław, *Eksperyment lekarski na człowieku w świetle oceny etycznej*, „Collectanea Theologica” 1955, nr 26(1).
- Patuzzo Sara, Goracci Giada, Ciliberti Rosagemma, *Thomas Percival. Discussing the Foundation of Medical Ethics*, „Acta Biomed” 2018, nr 89(3), s. 343–348, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6502118>.
- Reich Warren (red.), *Encyklopedia bioetyki*, https://artnsience.us/Med_Ethics/reichsrundschreiben_1931.pdf.
- Riddick Frank Jr, *The Code of Medical Ethics of the American Medical Association*, „Ochsner Journal” 2003, vol. 5, no. 2, s. 6–10, https://www.ama-assn.org/sites/ama-assn.org/files/corp/media-browser/public/ethics/1847code_0.pdf.
- Skorut Jolanta, *Refleksje na temat monografii Ernsta Klee Auschwitz. Medycyna III Rzeszy i jej ofiary*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3386.
- Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribinals. The Medical Cale*, t. 1.
- Vollmann Jochen, Winau Rolf, *Informed Consent in Human Experimentation before the Nuremberg Code*, „BMJ” 1996, vol. 313, no. 7070, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2352998/?page=1#>.

Vollmann Jochen, Winau Rolf, *The Prussian Regulation of 1900: Early Ethical Standards for Human Experimentation in Germany*, „IRB: Ethics & Human Research” 1996, vol. 8, no. 4, <https://www.jstor.org/stable/3564006>.

W rocznicę wyzwolenia KL Sachsenhausen, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/obozy-koncentracyjne/91346,W-rocznice-wyzwolenia-KL-Sachsenhausen.html> (dostęp: 17.12.2024)

► STRESZCZENIE

Zbrodnicze nazistowskie eksperymenty medyczne a międzynarodowe prawo publiczne

W artykule opisany został wpływ nazistowskich eksperymentów medycznych na rozwój międzynarodowego prawa publicznego. Celem artykułu było zbadanie, jaki wpływ na kształt prawa międzynarodowego miały nazistowskie eksperymenty medyczne. Do zrealizowania celu niniejszego artykułu wykorzystane zostały różne metody badawcze. W najszerszym zakresie zastosowano metodę formalno-dogmatyczną, w ramach której przeanalizowano międzynarodowe akty prawne regulujące zasady przeprowadzania eksperymentów medycznych na ludziach, w szczególności te uchwalone po II wojnie światowej. Wskazana metoda została uzupełniona badaniami literatury przedmiotu oraz poglądami doktryny. Drugą metodą wykorzystaną w artykule jest studium przypadku, polegające na analizie przebiegu procesów norymberskich.

Artykuł złożony jest z pięciu części. We wprowadzeniu został wskazany cel badawczy oraz zostały przedstawione metody badawcze pozwalające na jego zweryfikowanie. W drugiej części autorzy poruszyli problematykę eksperymentów medycznych w latach od 1939 do 1945, przedstawiając rodzaje eksperymentów medycznych oraz akty prawne regulujące ich materię. W części trzeciej za pomocą metody badawczej studium przypadku opisane zostały procesy norymberskie, w szczególności „proces lekarzy”, w tym treść aktu oskarżenia, elementy treści wyroku, zarzuty powiązane z eksperymentami medycznymi, miejsce i czas przeprowadzania eksperymentów medycznych, oskarżonych oraz skazanych nazistów. W części czwartej przedstawione zostały zasady regulujące udział w eksperymencie medycznym zawarte w Kodeksie norymberskim, a także ich wpływ na ukształtowanie aktualnych norm prawa międzynarodowego publicznego. Ostatnia część składa się z podsumowania, w którym autorzy dokonali syntezy zebranego materiału.

► SUMMARY

Criminal Nazi Medical Experiments and the Public International Law

The article describes the impact of the Nazi medical experiments on the development of the public international law. The purpose of the article was to study what impact the Nazi medical experiments had on the development of the international law. In order to achieve the purpose of this article, various research methods were used. The most extensive use will be made of the formal-dogmatic method which will analyze the international legal acts regulating the rules of medical experimentation on human beings, particularly those enacted after World War II. The indicated method will be supplemented by a study of the literature on the subject and the views of the doctrine. The second method used in the article is a case study, analyzing the course of the Nuremberg trials.

The article consists of five parts. In the introduction, the research objective is chosen and the research methods to verify it are presented. In the second part, the authors addressed the issue of medical experiments in the years from 1939 to 1945, presenting the types of medical experiments and the legal acts regulating their matter. In part three, using the research method of the case study, the Nuremberg trials are described, in particular the “trial of doctors,” including the content of the indictment, elements of the content of the verdict, charges related to medical experiments, the place and time of medical experiments, the accused and convicted Nazis. The fourth part presents the principles governing the participation in medical experimentation contained in the Nuremberg Code, as well as their impact on the formation of the current public international law norms. The last part consists of a summary in which the authors synthesized the collected material.